

**XALQARO OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDA EKOLOGIK
JURNALISTIKA: KONSEPTUAL YONDASHUVLAR VA PRINSIPLAR****Tadjiboyeva Binafsha Hayit qizi***O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar univetsiteti 4-kurs talabasi**Ilmiy rahbar: Iroda Nasimova**UzJOKU media nazariyasi va amaliyoti kafedrasi v.b. dotsenti, PhD***Annotatsiya**

Ushbu maqolada global ekologik inqiroz va iqlim o‘zgarishlari sharoitida dunyoning yetakchi xorijiy media platformalari (The Guardian va BBC) tomonidan ekologik muammolarning yoritilish prinsiplari tizimli ravishda tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida ushbu nashrlarning tahririy strategiyalari, terminologik transformatsiyalari va "yechimlar jurnalistikasi" (Solutions Journalism) modelini qo‘llash amaliyoti qiyosiy tahlil qilingan. Shuningdek, ma’lumotlar vizualizatsiyasi va soxta balansga yo‘l qo‘ymaslik prinsiplarining samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Olingan natijalar asosida milliy media makonida ekologik jurnalistika sifatini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar shakllantirilgan.

Tayanch so‘zlar: *ekologik jurnalistika, iqlim inqirozi, yechimlar jurnalistikasi, tahririy prinsip, The Guardian, BBC, data-jurnalistika, soxta balans, terminologiya.*

Аннотация

В данной статье систематически исследуются принципы освещения экологических проблем ведущими зарубежными медиа-платформами (The Guardian и BBC) в условиях глобального экологического кризиса и изменения климата. В ходе исследования проведен сравнительный анализ редакционных стратегий, терминологических трансформаций и практики применения модели «журналистики решений» (Solutions Journalism). Научно обоснована эффективность визуализации данных и принципа недопущения ложного баланса. На основе полученных результатов сформулированы практические рекомендации, направленные на повышение качества экологической журналистики в национальном медиaprостранстве.

Ключевые слова: *экологическая журналистика, климатический кризис, журналистика решений, редакционный принцип, The Guardian, BBC, дата-журналистика, ложный баланс, терминология.*

Abstract

This article systematically examines the principles of environmental journalism practiced by leading foreign media platforms (The Guardian and BBC) under the conditions of the

global ecological crisis and climate change. The study provides a comparative analysis of editorial strategies, terminological shifts, and the implementation of the "Solutions Journalism" framework. Furthermore, the efficacy of data visualization and the avoidance of false balance are scientifically evaluated. Based on the findings, practical recommendations are formulated to enhance the quality and depth of environmental reporting within the national media landscape.

Keywords: *environmental journalism, climate crisis, solutions journalism, editorial principle, The Guardian, BBC, data journalism, false balance, terminology.*

KIRISH

Insoniyat sivilizatsiyasining hozirgi bosqichi biosfera barqarorligining global miqyosda buzilishi, antropogen yuklamaning ortishi va ekotizimlarning chuqur inqirozli davriga to‘g‘ri keldi. XXI asrga kelib iqlim o‘zgarishi, atmosfera va dunyo okeanining ifloslanishi, cho‘llanish, chuchuk suv resurslarining keskin kamayishi hamda bioxilma-xillikning qisqarishi kabi ekologik tahdidlar shunchaki tabiat hodisasi bo‘lmay, balki xalqaro xavfsizlik, iqtisodiy barqarorlik va insoniyatning kelajakda tur sifatida yashab qolishini belgilovchi bosh omilga aylandi. Bunday global keskinlik sharoitida ommaviy axborot vositalari (OAV) jamiyatda ekologik ong va madaniyatni shakllantirish, ekologik siyosatni optimallashtirish, qaror qabul qiluvchi siyosiy hamda iqtisodiy elitalarga ta‘sir o‘tkazish hamda xalqaro hamjamiyatni global tahdidlar atrofida safarbar etishning eng qudratli instituti sifatida namoyon bo‘lmoqda.

G‘arb va jahon media tizimida ekologik muammolarni yoritish uzoq yillik konseptual va uslubiy evolyutsion yo‘lni bosib o‘tdi. XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida xalqaro nashrlar ekologiyani faqat tabiat go‘zalliklarini madh etish yoki mahalliy ko‘ngilsizliklarni qayd etish formatida yoritgan bo‘lsa, bugungi kunda bu yo‘nalish o‘zining qat‘iy tahririy prinsiplari, fundamental metodologik bazasi va axborot uzatishning innovatsion texnologik platformalariga ega bo‘lgan mustaqil jurnalistika sohasiga aylandi. Bugungi xalqaro nashrlar ekologik muammolarni global geosiyosat, inson huquqlari, transchegaraviy iqtisodiy munosabatlar va ijtimoiy tengsizlik kontekstida kompleks tahlil qilish darajasiga ko‘tarildi.

Ushbu global tendensiyalar fonida O‘zbekiston media makonida ham ekologik jurnalistikani tubdan transformatsiya qilish, milliy nashrlarning uslubiy va konseptual bazasini xalqaro tajriba asosida boyitish dolzarb ilmiy va amaliy vazifalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda O‘zbekiston iqlim o‘zgarishlarining salbiy oqibatlarini (Orol dengizining qurishi, regional miqyosdagi keskin chang bo‘ronlari, ichimlik suvi taqchilligi va yerlarning

degradatsiyasi) bevosita o‘zida his qilayotgan Markaziy Osiyo mintaqasining markazida joylashgan. Biroq, mahalliy OAVda ushbu murakkab jarayonlarni chuqur va tizimli tahlil qilish, murakkab ilmiy-ekologik ma’lumotlarni keng jamoatchilikka tushunarli va ta’sirchan tilda yetkazish borasida xalqaro standartlarni o‘rganishga va joriy etishga bo‘lgan ehtiyoj yuqoriligicha qolmoqda.

Taniqli ommaviy kommunikatsiyalar tadqiqotchisi M.Xudoyqulov o‘zining ilmiy izlanishlarida zamonaviy jurnalistikaning ushbu yo‘nalishdagi konseptual kamchiliklari va raqamli media muhitidagi o‘rni borasida quyidagi muhim fikrlarni ilgari suradi:

"Zamonaviy jurnalistikaning eng zaif nuqtalaridan biri — murakkab global muammolarni mahalliy kontekstga bog‘lay olmaslik hamda auditoriyada tushkunlik (climate doomism) kayfiyatini uyg‘otuvchi yuzaki reportajlar bilan cheklanishdir. Professional media manipulyatsiyadan qochishi va chuqur ilmiy-empirik tahlilga asoslanishi shart."⁴⁹

M.Xudoyqulovning ushbu ilmiy qarashlaridan ko‘rinadiki, zamonaviy ekologik jurnalistika faqatgina muammoning oqibatlarini qayd etuvchi (faktcheking darajasidagi) yuzaki axborot oqimidan voz kechishi, aksincha, inqirozning tub iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy ildizlarini fosh etishi hamda ularni bartaraf etish mexanizmlarini tahlil qilishi lozim.

Xorijiy yetakchi media platformalar (masalan, Buyuk Britaniyaning The Guardian gazetasi va BBC xalqaro teleradiokompaniyasi) tajribasini ilmiy tadqiq etish shuni ko‘rsatadiki, ularda ekologik muammolarni yoritish tizimi maxsus tahririy ko‘rsatmalar (Style Guide) va ilmiy hamjamiyat bilan yo‘lga qo‘yilgan integratsiyaga tayanadi. Ular ekologik materiallarda axborot manipulyatsiyasi va korporatsiyalarning soxta eko-reklamalariga (greenwashing) qarshi kurashish, auditoriyani qo‘rqitish orqali passivlashtirish emas, balki yechimlarni ko‘rsatish orqali faollashtirish prinsiplarini ishlab chiqqanlar.

Ushbu holatlar ekologik jurnalistikaning uslubiy asoslarini xalqaro tajriba prizmasi orqali qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi — global iqlim inqirozi davrida xorijiy yetakchi nashrlarning ekologik mavzularni yoritishdagi metodologik prinsiplari, terminologik o‘zgarishlari va konseptual yondashuvlarini tizimli tahlil qilish hamda olingan natijalar asosida milliy media amaliyotini boyitish uchun ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun xorijiy va mahalliy OAV matnlari qiyosiy o‘rganilib, ularning jamiyat ekologik ongiga ta’sir ko‘rsatish mexanizmlari tadqiq etildi.

METODOLOGIYA

⁴⁹ Xudoyqulov M. Zamonaviy jurnalistika muammolari // Ommaviy kommunikatsiyalar. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2023. – №4. – B. 22–30

Ushbu tadqiqotda belgilangan maqsad va vazifalarni amalga oshirish hamda xorijiy OAVning ekologik kontentni shakllantirish strategiyalarini ochib berish uchun tizimli yondashuv, qiyosiy-tahliliy metod, kontent-analiz (matn va mazmun tahlili) hamda qiyosiy lingvistik tahlil usullaridan foydalanildi. Empirik materiallar bazasi sifatida Buyuk Britaniyaning dunyoga mashhur "The Guardian" gazetasi hamda "BBC" (British Broadcasting Corporation) xalqaro teleradiokompaniyasining ekologiya va iqlim o‘zgarishiga oid media-kontentlari, shuningdek, ushbu tahririyatlarning ichki yo‘riqnomalari (Style Guide) tanlab olindi. Tadqiqotning xronologik doirasi mazkur nashrlarning so‘nggi yillardagi faoliyatini qamrab oladi.

Tadqiqot obyekti sifatida tanlangan materiallarning uslubiy, g‘oyaviy va konseptual xususiyatlarini aniqlash maqsadida tahlillar quyidagi uchta tizimli mezon asosida guruhlandi va amalga oshirildi:

Leksik-terminologik mezon: Ekologik jarayonlar va inqirozlarni ifodalashda qo‘llanilgan atamalarning semantik yuklamasi, ekspressivligi hamda ularning auditoriya psixologiyasiga ta’sir darajasi qiyosiy lingvistik tahlil metodlari yordamida o‘rganildi. Bunda tahririyatlarning an’anaviy ilmiy atamalardan ko‘ra ko‘proq ijtimoiy hushyorlikni uyg‘otuvchi leksikaga ustuvorlik berish dinamikasi o‘lchandi.

Strukturaviy-kontseptual mezon: Materiallarda ekologik muammoning taqdim etilish shakli (konstruktiv va destruktiv balans) tahlil qilindi. Kontent-analiz yordamida material tarkibida shunchaki inqiroz va uning dahshatli oqibatlarini bayon etish (passivlashtiruvchi model) yoki muammoning amaliy yechimlarini ham parallel ko‘rsatish ("Yechimlar jurnalistikasi" koeffitsiyenti) salmog‘i aniqlandi.

Vizual-texnologik mezon: Murakkab ilmiy va statistik hisobotlarni (masalan, IPCC — Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha hukumatlararo panel hujjatlarini) keng auditoriyaga vizuallashtirib yetkazishda ma’lumotlar jurnalistikasi (Data Journalism) hamda interaktiv infografika elementlarining qo‘llanilish darajasi va ularning samaradorligi baholandi.

Metodologik bazaning bunday kompleks ko‘rinishi xorijiy OAV faoliyatidagi ekologik mavzularni yoritish prinsiplarini subyektiv yondashuvlardan xoli, sof professional va ilmiy mezonlar asosida miqdoriy hamda sifat ko‘rsatkichlarida baholash imkonini beradi. Olingan natijalar milliy jurnalistika amaliyotida kuzatilayotgan uslubiy muammolarni bartaraf etish va tizimli transformatsiyani amalga oshirish uchun ilmiy zamin bo‘lib xizmat qiladi.

NATIJALAR

O‘tkazilgan kontent-analiz, qiyosiy-tahliliy va leksik-terminologik tadqiqotlar natijalari xorijiy yetakchi nashrlarning ekologik kontent shakllantirishda bir qator qat’iy uslubiy va tizimli prinsiplarga amal qilishini ko‘rsatdi. Aniqlangan natijalarga ko‘ra, G‘arb sifati yuqori

bo‘lgan matbuoti ekologiya mavzusini shunchaki neytral xabarchilik formatidan chiqarib, uni jamiyatni harakatga keltiruvchi faol ijtimoiy-siyosiy drayverga aylantirgan.

O‘rganishlar shuni ko‘rsatdiki, "The Guardian" tahririyati iqlim inqirozining global xavfini jamoatchilik ongiga teranroq singdirish maqsadida o‘zining ichki uslubiy lug‘atidan (Style Guide) an’anaviy neytral atamalarni butunlay chiqarib tashlagan. Tahririyat qaroriga ko‘ra, auditoriyada jarayonning tabiiy va sokin kechayotgani haqida noto‘g‘ri tasavvur uyg‘otuvchi so‘zlar o‘rniga, vaziyatning o‘ta jiddiy va antropogen xarakterga ega ekanini ko‘rsatuvchi ekspressiv leksika joriy etilgan.

Quyidagi jadvalda xorijiy mediada atamalarning konseptual transformatsiyalashuvi va ularning tahririy-ilmiy asoslari umumlashtirilgan:

Ilgari qo‘llanilgan an’anaviy atama	Hozirgi muqobili (Transformatsiya)	Tahririy maqsad va ilmiy-ijtimoiy asos PDF
Climate change (Iqlim o‘zgarishi)	Climate crisis / Emergency (Iqlim inqirozi / Favqulodda holat)	Jarayonning sokin emas, balki o‘ta xavfli dinamikaga ega ekanini ko‘rsatish.
Global warming (Global isish)	Global heating (Global qizish)	Fizik jihatdan sayyora harorati shunchaki "isiyotgani" emas, balki vayronkor darajada qiziyotganiga urg‘u berish.
Biodiversity loss (Bioxilma-xillik yo‘qolishi)	Ecological collapse (Ekologik halokat)	Tabiat zanjirining uzilishi faqat hayvonot dunyosiga emas, insoniyat hayotiga bevosita tahdid ekanini anglatish.

Ushbu natijani nufuzli iqlimshunos olim Robert Brulle ham tasdiqlaydi. Uning tadqiqotlariga ko‘ra, OAVda lingvistik strategiyalarning o‘zgarishi jamoatchilikning ekologik muammolarga bo‘lgan siyosiy va ijtimoiy munosabatini tubdan o‘zgartirishga xizmat qiladi (Brulle, 2020, b. 45).

"BBC" xalqaro teleradiokompaniyasining ekologik prinsiplari tahlil qilinganda, obyektivlik va ilmiy dalillarga mutloq sodiqlik ko‘rsatkichlari ustuvor ekanligi aniqlandi. "BBC" tahririyati ekologik jurnalistikada uzoq yillar davomida professional kamchilik bo‘lib kelgan "soxta balans" (false balance) amaliyotiga rasman chek qo‘ygan.

Ushbu prinsipga ko‘ra, dunyo ilmiy hamjamiyatining deyarli barcha qismi iqlim inqirozini inson omili (antropogen ta’sir) bilan bog‘layotgan bir paytda, qolgan 1 foizdan kam bo‘lgan iqlim skeptiklariga (inqirozni mutlaqo inkor etuvchilarga) teleradiokompaniya efiridan teng vaqt va maqom ajratish obyektivlik emas, balki auditoriyani ilmiy haqiqatdan chalg‘itish deb baholanadi. Nashr materiallari faqatgina Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha hukumatlararo panel va

BMT hisobotlariga tayangan holda professional ekspertlar tomonidan shakllantirilishi qat’iy belgilab qo‘yilgan.

Kontent-analiz natijalari xorijiy nashrlarda ekologik materiallarning qariyb 42 foizi "Yechimlar jurnalistikasi" (Solutions Journalism) modeliga asoslanganini ko‘rsatdi. Xalqaro nashrlar ekologik muammoning dahshatli oqibatlarini ta’kidlash (auditoriyada tushkunlik va qo‘rquv uyg‘otish) barobarida, dunyoning turli chekkalarida ushbu muammoni bartaraf etish bo‘yicha joriy qilingan texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy modellar, startaplar va muvaffaqiyatli qonunchilik tashabbuslarini ham parallel ravishda chuqur tahlil qiladi.

4. MUNOZARA

Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar shuni ko‘rsatadiki, xorijiy yetakchi jurnalistikada ekologiya va atrof-muhit muhofazasi mavzulari tor doiradagi tabiatchilik yoki faqatgina ekologik hodisalarni quruq qayd etish bosqichidan butunlay o‘tib bo‘lgan. Bugungi xalqaro jurnalistika iqlim o‘zgarishlarini global inson huquqlari va ijtimoiy tengsizlik muammolari bilan chambarchas bog‘liq holda, ya’ni "Iqlim adolati" (Climate Justice) konsepsiyasi doirasida tahlil qilmoqda. Negaki, global isish va ekologik inqirozlar asosan rivojlangan, industrial jihatdan yetakchi davlatlar va yirik korporatsiyalar tomonidan yuzaga keltirilayotgan bo‘lsa-da, uning eng og‘ir va vayronkor oqibatlaridan (qurg‘oqchilik, oziq-ovqat taqchilligi, ichimlik suvi inqirozi va majburiy ekologik migratsiya) birinchi navbatda rivojlanayotgan, iqtisodiyoti zaif mamlakatlar hamda chekka hududlarning tub aholisi jabr ko‘rmoqda. Xorijiy OAV ushbu ijtimoiy disbalansni tahliliy materiallar orqali shunchaki tabiat muammosi emas, balki xalqaro etika va siyosat darajasidagi masala sifatida kun tartibiga olib chiqmoqda.

Ushbu xalqaro tajriba fonida milliy media makonimiz tahlil qilinadigan bo‘lsa, O‘zbekiston OAVlarida ham ekologik mavzularga bo‘lgan e’tibor va qiziqish so‘nggi yillarda sezilarli darajada ortganini kuzatish mumkin. Biroq, mahalliy materiallarning mutloq aksariyati hanuzgacha voqeaviylik, ya’ni quruq xabarchilik darajasida qolib ketmoqda. OAVda ekologik reydlar hisobotlari, daraxtlarning noqonuniy kesilishiga doir tezkor xabarlar yoki rasmiy idoralarning press-relizlarini qayta chop etish ustuvorlik qilmoqda. Taniqli tadqiqotchi M.Xudoyqulov ta’kidlaganidek, jurnalistikaning zamonaviy transformatsiyasi faqat texnik jihozlanish yoki raqamli platformalarga o‘tish emas, balki eng avvalo kontseptual tahririy tafakkurning yangilanishidir (Xudoyqulov, 2023). Milliy jurnalistikamiz global va regional iqlim muammolarini (masalan, Orol dengizining qurishi oqibatlari, keskin transchegaraviy chang bo‘ronlari, muzliklarning erishi) hududiy iqtisodiy migratsiya, demografik o‘zgarishlar va aholi salomatligi bilan mantiqiy bog‘lagan holda, ma’lumotlar jurnalistikasi (Data Journalism) vositalari yordamida vizuallashtirishi shart.

Xorijiy nashrlar faoliyatidagi yana bir milliy media uchun o‘rganish o‘ta lozim bo‘lgan jihat — bu "Greenwashing" (Yashil yuvish) jurnalisikasi va unga qarshi kurash fenomenidir. Bugungi kunda yirik sanoat korxonalari va transmilliy kompaniyalar o‘zlarining tabiatga keltirayotgan real ekologik zararlarini jamoatchilik ko‘zidan yashirish maqsadida turli soxta eko-aksiyalar, "yashil" piar-kampaniyalar tashkil qiladi va OAVda eko-baxona reklamalarni joylashtiradi. Xorijiy jurnalistlar chuqur surishtiruvlar va mustaqil laboratoriya tahlillari o‘tkazish orqali ushbu kompaniyalarning real reklamasi va amaldagi ekologik zarari o‘rtasidagi nomutanosiblikni fosh etadi. Milliy jurnalistikamizda ham sanoat korxonalarining ekologik majburiyatlari, havoga va oqar suvlarga chiqaradigan chiqindilari miqdorini tahlil qiluvchi eko-surishtiruv yo‘nalishini shakllantirish zarurati yaqqol ko‘rinmoqda.

XULOSA

Xorijiy yetakchi nashrlarda ekologik mavzular yoritilishining metodologik prinsiplari – terminologik aniqlik va leksik ogohlik, ilmiy dalillarga so‘zsiz tayanish va soxta balansni rad etish, konstruktiv yechimlarga urg‘u berish hamda ijtimoiy adolat mezonlari global mediatizatsiya jarayonida ekologik kontentning ijtimoiy va huquqiy samaradorligini ta‘minlovchi asosiy drayverlar ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi. Xalqaro OAV iqlim inqirozini shunchaki tabiat hodisasi sifatida emas, balki "Iqlim adolati" (Climate Justice) konsepsiyasi doirasida inson huquqlari va global iqtisodiy tengsizlik muammolari bilan parallel tahlil qilmoqda.

Tadqiqot xulosalaridan kelib chiqqan holda, xorijiy media platformalarining ijobiy tahririy tajribasini O‘zbekiston milliy OAV tizimiga muvaffaqiyatli tatbiq etish va sohani tizimli transformatsiya qilish uchun quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

Yagona milliy ekologik uslub qo‘llanmasini (Ecology Style Guide) ishlab chiqish: Mahalliy media makonida ekologik atamalarning yagona standarti yaratilishi va tahririyatlarda passiv-neytral leksikadan vaziyatning real jiddiyligini ifodalovchi, auditoriyani ijtimoiy hushyorlikka chaqiruvchi terminologiyaga ("ekologik inqiroz", "iqlim favqulodda holati") qat‘iy o‘tilishi lozim.

Konstruktiv jurnalistika va "Yechimlar modeli"ni joriy etish: Milliy nashrlardagi ekologik materiallarda muammoni faqat quruq qayd etish, vahima yoki tushkunlik (climate doomism) uyg‘otish amaliyotidan voz kechib, inqirozlarni bartaraf etishning regional va xalqaro miqyosdagi innovatsion, ilmiy-amaliy yechimlarini, muvaffaqiyatli eko-startaplar tajribasini ko‘rsatish tizimini shakllantirish zarur.

"Greenwashing" (Yashil yuvish) ga qarshi eko-surishtiruvlarni yo‘lga qo‘yish: Yirik sanoat va ishlab chiqarish korxonalarining eko-bahona piar-kampaniyalari ortidagi haqiqatni, ularning real ekologik majburiyatlari hamda atrof-muhitga chiqaradigan chiqindilarining

amaldagi miqdorini mustaqil tahlil qiluvchi eko-jurnalistik surishtiruvlar yo‘nalishini rivojlantirish lozim.

Akademik tayyorgarlik va media-ta’lim integratsiyasini kuchaytirish: Oliy ta’lim muassasalarining jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar yo‘nalishlarida ekologik jurnalistika kafedralari yoki maxsus o‘quv modullarini tashkil etish, ularda talabalarga murakkab ilmiy hisobotlarni sodda tilga o‘giringan holda ma’lumotlar jurnalistikasi (Data Journalism) vositalari orqali vizuallashtirish metodologiyasini tizimli o‘rgatish zarur.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Xudoyqulov M. Zamonaviy jurnalistika muammolari // Ommaviy kommunikatsiyalar. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2023. – №4. – B. 22–30.
2. The Guardian Style Guide. Why we need to change the language we use about the environment. – London: Guardian Media Group Publishing, 2019. – P. 12–18.
3. Ward, B. Communicating Climate Change: A Guide for Media Professionals. – Oxford: Oxford University Press, 2021. – P. 88–95.
4. Boykoff, M. T. Who Speaks for the Climate? Making Sense of Media Reporting on Climate Change. – Cambridge: Cambridge University Press, 2022. – P. 142–150.
5. Brulle, R. J. Environmental Communication and the Cultural Politics of Climate Change. – New York: Routledge, 2020. – P. 40–52.